

UOT 811.111

Günay Ağayeva
ADU
gunayagayeva537@gmail.com

ONOMASTİK VAHİDLƏRDƏN ƏMƏLƏ GƏLƏN BİTKİ ADLARI

Açar sözlər: *toponim, antroponim, etnonim, astionim, endogen, ekzogen.*

Key words: *toponym, anthroponym, ethnonym, astionym, endogene, exogene.*

Ключевые слова: *топоним, антропоним, этноним, астионим, эндогенный, экзогенный.*

Onomastika dildə şəxs, xüsusi adları və onların sistemliliyini öyrənən elm sahəsi olub, toponimika, antroponomika, etnonimika və s. sahələri əhatə edir [1, s.35].

B.Xəlilov onomastik leksikanı aşağıdakı kimi təsnif edir:

1. Antroponimlər
2. Ftnonimlər
3. Toponimlər
4. Hidronimlər
5. Zoonimlər
6. Kosmonimlər
7. Ktematonimlər [3, s.212-213]

F.Qurbanovanın fikrincə onomalogiya nəzəri dilçiliyin xüsusi adları öyrənən şöbəsi kimi, bu adların səciyyəvi cəhətlərini təbiətini, nəzərə çarpdırdığı predmetə uyğunluğunu, onların mahiyyətini, əmələ gəlməsini, törəməsini, mənşəyini, mənə əsasını, yayılma dərəcəsini, quruluşunu, inkişafını və bir dildən başqa bir dilə keçməsi problemlərini öyrənir [2, s.11-14]. A.Babayev hesab edir ki, ad haqqında elm olan onomastika elmi dilimizdə hələ sabit bir şəkil almamışdır. Ölkəmizdə bu elm sahəsi [1, s.194]. XX əsrin 50-ci illərindən geniş surətdə tədqiq edilməyə başlanmışdır. İstər roman dillərində (o cümlədən fransız dilində), istərsə də türk dillərində onomastika sahəsinə aid olan leksika tarixi inkişaf nəticəsində formalaşmış və müasir dövrdə gəlib çıxmışdır.

Bizim tədqiqatda onomastik vahidlərdən əmələ gələn bitki adları aşağıdakı ardıcılıqla öyrənilir:

a) Toponimlərdən əmələ gələn bitki adları, b) Antroponimlərdən əmələ gələn bitki adları, c) Etnonimlərdən əmələ gələn bitki adları.

1) Toponimlərdən əmələ gələn bitki adları

Öz obyektinin zənginliyi ilə əlaqədar olaraq toponimika müxtəlif yer adlarını öyrənir. Onlardan dördü: yaşayış məntəqələrinin adları, dağ, təpə, aşırım, dərə, düzənlik və s. adları, su hövzələrinin adları, meşə massivlərinin adları xüsusi yer tutur. Bundan başqa toponimikada dəniz, göl, çay, bataqlıq və s. fərqləndirilir [7, s.305].

Bitki adlarının bir qismi onların əmələ gəldiyi və məskunlaşdığı yerlər qitələr, dövlət və ölkələr, şəhər və kəndlər, ada və dağlar və s. bildirən toponimlərdən əmələ gəlirlər. B.Xəlilovun göstərdiyi kimi, toponimlər torpaqla bağlı obyektlərin adlarını bildirir. Müəllif Azərbaycan toponimlərini aşağıdakı qruplara ayırır: 1) Azərbaycan-türk dilləri mənşəlilər, 2) Ərəb və fars dilləri mənşəlilər, 3) Rus dili mənşəlilər, 4) Qafqaz dilləri mənşəlilər, 5) Monqol dili mənşəlilər [3, s.238-239].

Tədqiqat materiallarında toponimlərlə bağlı bitki adları kifayət qədərdir. Biz onları iki qrupa ayırmışıq: 1) sırf fransız reallıqları ilə bağlı toponimlərdən əmələ gələn bitki adları, 2) qeyri reallıqlar ilə bağlı toponimlərdən əmələ gələn bitki adları.

1) endogen və ya sırf fransız toponimlərindən əmələ gələn bitki adları. Bunlar əsasən oykonimlərlə bağlı olub, 11 leksik vahidlə təmsil olunmuşdur. Biz oykonimləri – müəyyən əraziyə məxsus yaşayış məntəqələrinin – kənd, qəsəbə, şəhər adlarını bildirən toponimləri iki qrupa bölürük: komonimlərlə (kənd adı ilə) bağlı bitki adları və astionimlərlə (şəhər adı ilə) bağlı bitki adları.

a) sırf fransız komonimlərilə bağlı bitki adları: Caber nef – Kaberne (Fransanın cənub-qərbində bitən üzüm növü); Cavaillon – Kavalyon (Voklüz əyalətində bitən, sarı məti və çox ətirli olan qovun); Chardonnay – Şardone (Burqundiyanın Pino adlı məkanında bitən üzüm növü); Crassane – Krassan (armud növü, Səntonj kəndinin adından); Crosne – Poruq (Sənt Uaz kəndinin adından, Yapon mənşəli bitki); Frontignan – Frontinyan (Frontinyan yaxınlığında Ero adlı kənd, becərilən üzüm tənəyi və bu tənəyin üzümündən istehsal edilən ağ muskat şərabı), Gamay – Qame (Kot d`Or əyalətində bir kəndin adından, Kot d`Or-dan olan meyvə və üzüm, həmin üzüm-dən hazırlanmış şərab)

b) Sırf fransız, astionimlərilə bağlı bitki adları: Parisette – Qarğagözi (Paris sözünün kiçiltmə forması, göyümtül meyvələri olan, meşə və nəmişlik yerlərdə bitən bitki). Ona bəzən raisin de renard “tülkü üzümü” də deyirlər, Picardan Picardant – Pikardan (Aşağı Langödoqda bitən ağ üzüm növü) və s.

2) ekzogen toponimlərdən əmələ gələn bitki adları. Bu qəbildən bitki adları 12 leksik vahidlə təmsil olunur. Bu leksikanı da, yuxarıda olduğu kimi, iki qrupa bölürük.

a) qeyri-fransız komonimlərilə bağlı bitki adları; Batavia – Bataviya (Niderlandda olan Batavlar ölkəsinin adından, qıvrım yarpaqları xırtıldayan kahı üzüm növü), Campeche – Kampeş (Meksikanın bir şəhərinin adından tropik Amerikada bitən, bərk oduncuğu olan və qırmızı boyaq maddəsi kimi istifadə edilən ağac), Canada – Kanada (Canada – ölkənin adından, ranet adlanan alma növü), Courbaril – Kopal ağacı (Qəraib tropik regionlarda bitən, odunu mebel işində, lak şirəsi hazırlamaq üçün işlədilən ağac), Mahonia – Maqoniya (Mahon – Balear adalarının adından tünd mavi rəngli balaca giləmeyvələri, salxımvarı, sarı gülləri, həmişəyaşıl yarpaqları olan bəzək kol bitkisi), Valeriane — valerianotu - pişikotu (Romanın Valeria əyalətinin adından çəhrayı və ya ağ çiçəkləri olan, çox inkişaf etmiş kökü olan ot bitkisi).

b) qeyri-fransız astionimlərilə bağlı bitki adları: Bancounlier–Tunq (Bancoulen, Sumatranın bir şəhərinin adından Sond adalarında bitən nəhəng ağac), Grenache – Qrənaş (İtaliyanın Vernazza şəhərinin adından Lanqödoqda becərilən iri qara giləli meyvə), Treviso – Treviz (Treviso, İtaliyada olan şəhərin adından qırmızı yarpaqlı kəsmi).

Tədqiqat materialları göstərdi ki, Azərbaycan dilində də bu yolla yaranan fitonimlər az deyil. Deyilənlərə misal olaraq aşağıdakıları qeyd edə bilərik; tarla albalısı (Alkekenge), meşə findığı (Aveline), İspan ənginarı (Cardon), dəniz kələmi (Crambe) və s. Azərbaycan dilində toponimlərdən düzəlmiş bitki adları geniş yayılmışdır. Azərbaycan dilində toponimlərdən əsasən meyvə-tərəvəz növlərinin adları yaranır. Məsələn: *Hövsan soğanı, Sabirabad qarpızı, Zirə qarpızı, Quba alması, Göyçay narı, biğır narı, Bakı şanı, Dərbənd (üzüm növü), Ordubad əriyi, Bilgəh zəfəranı, Kürdaş narı* və s. Azərbaycandan kənarada olan toponimlərdən də meyvə tərəvəz növlərinin adları yaranır: İstanbul alçası, Cərcə yemişi, Bağdad xurması, İran xurması və s.

2) Antroponimlərdən əmələ gələn bitki adları

Antroponim sözü, müxtəlif şəxs adlarının məcmusunu bildirən termin olub, şəxsin öz adını, ata adını, soyadını, ləqəb və təxəllüsünü, ayamalarını və s. əhatə edir [6, s.56].

Müasir Azərbaycan dilində onomastika, xüsusilə onun geniş yayılmış bir sahəsini əhatə edən antroponimlər maraqlı və səciyyəvi cəhətlərə malikdir. İşlənmə dairəsindən asılı olaraq, onlar bu və ya digər ideyanı, məzmunu, mənanı ifadə edir.

Bitki adları onomastik leksikaya daxil olan xüsusi isimlər olduğundan, təbiidir ki, onların mənşəyi də öyrənilməlidir. Fransız onomastikasının tarixi əsasını qall, yəni Kelt xüsusi isimləri təşkil etməlidir. Lakin tarixən fransız eydonimlərinin böyük bir hissəsini fransız, eləcə də başqa roman dillərinə keçmiş latın eydonimləri təşkil etmişdir. Buraya əyalət dialektlərindən gələn eydonimləri də (məsələn: provans, oksitan, katalan, norman və s.) əlavə etmək lazımdır. Fransız onomastikasında xeyli fransız, o cümlədən ölkənin adı da daxil olmaqla, franklardan keçmə sözlər də mövcuddur. Təbiidir ki, onların arasında latın dili vasitəsilə şərq dillərindən fransız dilinə keçmiş bir çox sözlər də vardır ki, xüsusi çəkiyə malik ərəb sözləri ilə yanaşı, türk mənşəli sözlər də bu qəbildəndir.

Demək lazımdır ki, ümumi adlardan və ya apelyativlərdən xüsusi adların əmələ gəlməsi danılmaz bir faktır və bu üsul onomastikada “onim” adlanır. Tədqiqat materiallarında bu tipli bitki adları xeyli miqdardadır. Onlar iki qrupa bölünmüşdür: 1) fransız və Azərbaycan dillərində eyni mənaya malik olanlar, 2) fransız və Azərbaycan dillərində mənaca müxtəlif olanlar.

Eyni mənaya malik olan adlar bunlardır? *fr.jasmin* — *Azərb. yasəmən* (bitki adı), *Fr.soyadı-Jacques Boe Jasmin (fransız şairi) Azərb.Yasəmən* (qadın adı), *fr.veronique-Azərb.bulaqotu* (bitki adı) *fr.Sainte Veronique Azərb Muqəddəs Veronika* və s.

Eyni mənaya malik olmayanlar sayca üstünlük təşkil edir: *fr.basilic Azərb.reyhan* (bitki adı) – *Azərb.Reyhan* (qadın adı), *fr.bigarreau Azərb.gilas* (bitki adı) – *Azərb.Gilas* (qadın adı), *fr.menthe Azərb.nanə* (bitki ad) - *Azərb. Nanə* (qadın adı). Bu prosesi eynilə fransız dilinə də şamil etmək olar; *fr.julienne Azərb. gecə gülü* (bitki adı) - *fr.Julienne* (qadın adı), *fr.marguerite Azərb.qızçıçəyi* (bitki adı) - *fr.Marguerite* (qadın adı).

Bəzi bitki adları onları aşkar edən və ya onların seleksiyasında birbaşa iştirak edən insanların soyadları ilə adlandırılmışlar. Bu tipli antroponimlərdən əmələ gəlmiş fitonimlər tədqiqat materiallarında kifayət qədərdir. Bəzi bitki adları onları aşkar edən və ya yetişdirən insanların soyadları ilə bağlıdır. Biz onları da, toponim mənşəli olduğu kimi, iki qrupa ayırırıq: 1) endogen və ya sırf fransız antroponimlərdən əmələ gələn bitki adları, 2) ekzogen və ya qeyri-fransız antroponimlərdən əmələ gələn bitki adları.

1) endogen və ya sırf fransız antroponimlərindən əmələ gələn bitki adlar - bu qəbildən olanlar 12 leksik vahidlə təmsil olunur. Aşağıdakılar deyilənlərə misaldır: *bignonia-biqnoniya* (XV Lüdoviqin kitabxanaçısı Bignonun soyadından), *bougainville - buqenviliya* (fransalı dəniz səyyahı Bougainville-in soyadından), *gaillarde – iriçiçəkli qayardiya* (fransız botaniki Gayardın soyadından), *guyot-qüiyo* (Jules Guyot-nun soyadından), *julienne - gecəgülü* (Jules və ya Juliennin adından), *jussiee - eşşəkqulağı* (fransız botaniki və həkimi Jussieu-nun soyadından)

2) ekzogen və ya qeyri-fransız antroponimlərdən əmələ gələn bitki adları - bu qəbildən olan adlar 36 leksik vahidlə təmsil olunmuşdur. Bura aşağıdakılar aid edilə bilər:

Bauhinie-bauhini (isveçrəli həkim və naturalist Bauhinin soyadından) *camelia//camellia-kameliya* (ata Kamellinin şərəfinə verilən ad), *dahlia georgin* (isveç botaniki Dahl-in soyadından), *forsythia-forsisiya* (ingilis bağçılıq mütəxəssisi Forsythun soyadından), *fuchisa-küpaçiçəyi* // fuksiya (Bavariya botaniki Fuchsun soyadından), *gardenia-qardeniya* (şotland botaniki Gardenin soyadından), *gerbera-gerbera* (alman naturalisti Trangott Gerberin soyadından).

Azərbaycan dilində antroponimlərlə bağlı bitki növlərinin adları: *abasbəyi* (*armud və alça adı*), *xatını* // *xatınbarmağı* (*üzüm adı*), *cırhacı* (*alma adı*), *qəhrəman* (*gavalı adı*), *Vəzir Alı gavalısı*, *Alxatın alması* və s.

3) Etnonimlərdən əmələ gələn bitki adları

Bitki adlarının bir qismi etnonimlərdən əmələ gəlmişdir. Etnonimlər geniş mənada tayfa, xalq, millət adlarıdır. Tədqiqat materiallarında bu tipli botanika terminlərinin sayı çox azdır. Onlar yalnız başqa xalqların adları ilə bağlıdır. Fransız dilində bu qəbildən 3 leksik vahid qeydə alınmışdır: *arabica-arabika* (ərəb qəhvəsi və ağacı), *catalpa-katalpa* (Karolinanın hindu qəbilələrindən birinin adından), *hickory-qikor* (Virginiyadan hindu qəbiləsinin adından).

Tədqiqatlar göstərdi ki, Azərbaycan dilində etnonimlərlə bağlı yalnız 2 leksik vahid var. Məsələn: *hind qozu*, *yapon əzgili*.

Tədqiqat işi fransız və Azərbaycan dillərində bitki aləmi və onların adlarının əmələ gəlmə tarixi və yollarının araşdırılmasına, onların semantikasının müqayisəli surətdə təhlil edilməsinə və göstəriləcək digər amillərə həsr edilmişdir. Tədqiqatımızda onomastik qrupa daxil olan və onomastik motivlərlə əmələ gələn bitki adları aşağıdakı yarımqruplara bölünür və öyrənilir:

a) toponimlərdən əmələ gələn bitki adları (endogen və ya sırf fransız reallıqlar ilə bağlı toponimlərdən əmələ gələn bitki adları, ekzogen və ya

qeyri reallıqlarla bağlı toponimlərdən əmələ gələn bitki adları), b) antroponimlərdən əmələ gələn endogen və ya sırf fransız antroponimlərdən əmələ gələn bitki adları, ekzogen və ya qeyri antroponimlərdən əmələ gələn bitki adlarına və s.) etnonimlərdən əmələ gələn (geniş mənada tayfa, xalq, millət adları olan) bitki adları.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

1. Babayev A. Azərbaycan dilçiliyinin tarixi. Bakı, Bakı Universiteti Nəşriyyatı, 1996, 276 səh.
2. Dilçilik ensiklopediyası (F.Veysəllinin müəllifliyi və redaktəsi ilə) I cild "Mütərcim", Bakı, 2006, 516 səh.
3. Dilçilik ensiklopediyası (F.Veysəllinin müəllifliyi və redaktəsi ilə) II cild "Mütərcim", Bakı, 2008, 526 səh.
4. Xəlilov B. Müasir Azərbaycan dilinin leksikologiyası. Bakı, Nurlan Nəşriyyatı, 2008, 441 səh.
5. Qurbanova F. Dilçilikdə onomastikanın yeri, Onomastika. Elmi-onomastik jurnal (xüsusi buraxılış). Bakı, 2009, 14 səh.
6. Məmmədova G.S. Fransız və Azərbaycan dillərində bitki adlarının Linqvistik təhlili, Filologiya üzrə fəlsəfə doktorluğu dissertasiyası. Bakı, 2013.
7. Məmmədova G.S. Fransızca-Azərbaycanca müxtəsər izahlı botanika terminlər lüğəti. Bakı: "Elm və təhsil" nəşriyyatı, 2011, 272 səh.
8. Guilbert P. Dictionnaire des mots nouveaux, Paris, 1971.
9. Le Petit Robert, Dictionnaire de la langue française. Tome 1, Paris, 2000.
10. Le Petit Robert. Dictionnaire alphabétique et analogique de la langue française en 2 volumes. Paris, 2000.

Gunay Aghaeva

Summary

Plant names derived from onomastic units

The article Plant names derived from onomastic units is devoted to the comparative analysis of plant names in French and Azerbaijan languages and other factors. In our research, the plant names included in the onomastic group and being onomastic motives are divided into the following subgroups and studied: 1) plant names derived toponyms (plant names derived from toponyms, related to endogen and French relatif, plant names derived toponyms, related to exogenous or other realities); 2) endogenous plant names derived from antroponyms, plant names derived from French antroponyms, plant names derived from exogenous or other antroponyms; 3) plant names derived from enthnonyms (names of tribes, peoples, nations).

Гюнай Агаева

Резюме

Названия растений образованные от ономастических единиц

Статья «Названия растений, образованные от ономастических единиц» посвящена сравнительному анализу названий растений во французском и азербайджанском языках и другим факторам. В нашем исследовании названия растений, входящие в ономастическую группу и образующиеся с ономастическими мотивами, разделяются и исследуются в следующих подгруппах: 1) названия растений, происходящие от топонимов;

– названия растений, происходящие от топонимов, эндогенных или относящихся к непосредственно французской реальности,

– названия растений, происходящие от топонимов, экзогенных или относящихся к другой реальности;

2) эндогенные названия растений, происходящие от антропонимов или названия растений. Происходящие от непосредственно французских антропонимов, названия растений, происходящие от экзогенных или других антропонимов;

3) названия растений, происходящие от этнонимов (названия племён, народностей, наций).

Rəyçi: f.e.d., prof Ə.Əbdullayev

Redaksiyaya daxil olub: 02.11.2020